

**Бугрим Валентин,
д-р філософії, академік,
Український телерадіопресінститут,
Всеукраїнський благодійний
культурно-науковий фонд Тараса Шевченка**

ТАРАС ШЕВЧЕНКО І ПЕТРО КАЛНИШЕВСЬКИЙ

У дослідженні вперше в історії та літературі розглядається проблема замовчування Великим Кобзарем постаті легендарного останнього кошового Запорозької Січі Петра Івановича Калнишевського у контексті його творів про українське козацтво. Т. Шевченко славив і обожнював козаків, поетично та історично правдиво подав військову і політико-соціальну діяльність гетьманів України Петра Конашевича-Сагайдачного, Богдана Хмельницького, Івана Виговського, Павла Полуботка, Івана Мазепи, Максима Залізняка, Антона Головатого, Кирила Розумовського та ін. Проте жодного слова Кобзар не написав про останнього кошового Запорозької Січі П. Калнишевського. Чому так сталося? Чому обійшов його у своїх творах поет? Авторські версії та міркування з цієї проблеми подаються у даній публікації.

Ключові слова: Тарас Шевченко; Петро Калнишевський; Запорозька Січ; історія; література.

Тарас Григорович Шевченко – великий талант і борець, мислитель, поет, художник, прозаїк, драматург, – відображаючи українське минуле і тогочасне буття, проектував у своїх творах майбуття. Саме за свою життєдіяльність і творчість, патріотизм, національно-революційні візії він заслужив високоповажних і найвищих для людини титулів: Геній, Пророк, Апостол, Великий Кобзар. Петро Іванович Калнишевський – легендарний останній кошовий Запорозької Січі, великий полководець, видатний розбудовник Української козацької держави, раціонально-ефективний господарник, великий будівничий православних церков, мудрий дипломат, нескорений досмертний 25-ти літній в'язень Соловецького монастиря, канонізований до лику Святих Українською православною церквою Київського патріархату (2008 р.), понад сторіччя як забутий український борець і нині повернутий із забуття в безсмертя. Обидва вони – велетні духу. Нащадок українського козацького роду, Великий Кобзар у багатьох своїх творах не просто оспівував українських лицарів, – він обожнював українське козацтво. Як і у життєвому ставленні, так і у творчості – Т. Шевченко і козацтво є нероздільними. Він дав влучну характеристику козакам, полковникам, генералам, отаманам, гетьманам. Т. Шевченко ностальгує за козацькими часами, возвеличує Запорозьку Січ, надіється, що оживе справа народних лицарів. На основі численних поезій, в есе досліджено поетичні характеристики славних представників та очільників українського козацтва, історичні реалії козацького руху. Саму державницьку ідею

боротьби козаків із найбільшими ворогами України заявлено вже у першому творі на історичну тему, наскрізь пронизаного думками про політичну незалежність – "Тарасова ніч". Устами Кобзаря Шевченко стверджує розуміння Гетьманівщини як форми української державності, як національно-ментального світогляду вкраїнського народу: "Грає кобзар, виспіває, / [...] Зажурилась Україна – / Така її доля! / Зажурилась, заплакала, / Як мала дитина. / Ніхто її не рятує... / Козачество гине, / Гине слава, батьківщина, / [...] Згада козак Гетьманщину, / Згада, та й заплаче! / Було колись, панували, / Та більше не будем!.. / Тії слави козацької / Повік не забудем!.." [38, с. 19]. Образом народного кобзаря Т. Шевченко тужить за козацькою славою: "Було колись – в Україні / Ревіли гармати; / Було колись – запорожці / Вміли панувати. / Панували, добували / І славу, і волю; / Минулося – осталися / Могили на полі" [38, с. 37]. Із жалем написано про минувшину, коли українське козацтво розбудовувало свою демократичну державу: "Було колись добре жити / На тій Україні... / А згадаймо! Може, серце / Хоч трохи спочине" [38, с. 37].

Т. Шевченка найбільше в історії України цікавила Козацька доба, саме боротьба українського народу за становлення своєї незалежної державності. Тому в його поезії і у малярстві особливе місце належить Чигирину – гетьманській столиці [11]. У поемі "Гайдамаки" їй присвячено розділ: "Гетьмани, гетьмани, якби-то ви встали, / Встали, подивились на той Чигирин, / Що ви будували, де ви панували! / Заплакали б тяжко, бо ви б не пізнали / Козацької слави убогих руїн" [38, с. 49].

Поема сповнена віри у перемогу козацтва, а словосполучення "І Україна, і Чигирин" символізує саму Державність. Із втратою Чигирини національно-визвольна боротьба українського народу, розпочата під орудою Б. Хмельницького, припинилася. Т. Шевченко вперше написав і обґрунтував думку існування суверенної Української Гетьманівської Держави:

<i>Поміж возами нігде статъ:</i>	<i>Козацьке панство походжає</i>
<i>Неначе в ірій, налетіло</i>	<i>В киреях чорних, як один,</i>
<i>З Смілянщини, з Чигирини</i>	<i>Тихенько, ходя, розмовляє</i>
<i>Просте козацтво, старшина,</i>	<i>І поглядає на Чигирин</i>
<i>На певне діло налетіли.</i>	<i>[38, с. 101].</i>

Воскресіння України він вбачав у відновленні козацької нації, про що писав метафорично і навіть містично: козаки встають з могил як "вельможна громада – "всі золоті" [38, с. 41]. Без них вся Україна є мертвим тілом від якого відлетів животворний дух. У візії майбутнього поет бачив, як "мерці за правдою встають" і будив "заснулу Україну" [38, с. 108]. Поет і художник двічі під час своїх мандрівок по Україні відвідує Чигирин, вивчає його історію, пише поезії і малює тут свої картини "Дари у Чигирині 1649 року",

"Чигирин з Суботівського шляку", "Чигиринський дівочий монастир" [11; 22] та два крєвиди міста. Доля Чигирини у нього завжди асоціюється з наявністю Гетьманської держави, про що що яскраво завідчує вірш "Чигрине, Чигрине", призначений автором для нелегального поширення:

За що ж боролись ми з ляхами?

За що ж ми різались з ордами?

За що скородили списами

Московські ребра? [38, с. 102].

Найяскравіше свідчення державницьких ідей Т. Шевченка – це вірші альбому "Три літа" (1843–1845 рр.) [38, с. 152], де подано його роздуми над долею Гетьманщини, якими він був сповнений, проживаючи у рідних краях. Поет розглядає Гетьманщину як форму української державності. Свої погляди він яскраво і зрозміло, аргументовано-переконливо розкрив у політичних шедеврах "Розрита могила..." [38, с. 100], "Чигрине, Чигрине..." [38, с. 101], "Сон" [38, с. 74], "Великий льох" [38, с. 128], "І мертвим, і живим, і ненарожденним..." [38, с. 144], "Холодний Яр" [38, с. 147], "Як умру, то поховайте..." [38, с. 153]. Історично-поетично та світоглядно Кобзар протиставив славне державницьке минуле України, демократичність козацького ладу і героїчну боротьбу народу за Волю і Незалежність поневоленій Батьківщини у Російській імперії. Навіть заголовки усіх віршів альбому поет-малюар вивів літерами українського національного барокового письма XVII ст. Лейтмотивом, квінтесенцією поезій є концертно-спонукальна думка: відновлення Української держави можливе тільки збройною боротьбою! Візія однозначного переконання Т. Шевченка про неминуче відродження Української соборної держави, зруйнованої неодноразово і поневоленої поки що російським царатом, оптимістично звучить у віршах "Чигрине, Чигрине" [38, с. 102], "Стоїть в селі Суботові..." [38, с. 128], "І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє" [38, с. 144], у "Заповіті" [38, с. 153].

Вірш "І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам..." (1845 р.) [38, с. 128] можна вважати програмним для тоді молодого українського національно-визвольного руху та полишається актуальним і для нашого сьогодення:

*Не шукайте, не питайте
Того, що немає
І на небі, а не тільки
На чужому полі.
В своїй хаті своя й правда,
І сила, і воля.
Нема на світі України,
Немає другого Дніпра [...]*

*І забудеться срамотня
Давня година,
І оживе добра слава,
Слава України,
І світ ясний, невечерній
Тихо засіє...
Обніміться ж, брати мої.
Молю вас, благаю! [38, с. 147].*

З документів "Архіву Коша Запорозької Січі" [1] та з інших джерел [17; 18; 19; 25; 34] стає відомо, що П. Калнишевський (1690–1803) перебував на таких посадах: 1. 1750 р. – військовий осавул ЗС., 2. 1752–1761 рр. – похідний полковник, 3. 1754–1761 рр. – військовий осавул, 4. Посланець у складі депутації Війська Запорізького до Петербурга., 5. 1762 р. – кошовий отаман, 6. 1763 р. – військовий судя, 7. 1764–1775 рр. – кошовий отаман. Фактично 12 років (з невеликою перервою) обирався кошовим отаманом. Нова Запорозька Січ існувала в 1734–1775 рр.

Як помітно, в останнє десятиліття існування козацької твердині, Петро Калнишевський керував її економічним, громадським, духовним і військовим життям. Вів торгівлю хлібом з Європою. Кошовий отаман дбав про будівництво храмів у межах Вольностей Війська Запорізького, його коштом було споруджено і оздоблено п'ять чудових соборів. Велику увагу приділяв він і розвиткові освіти, турбуючись про створення парафіяльних шкіл при церквах у паланкових поселеннях, а також січової школи. Колонізацію Калнишевський намагався використати і для захисту запорозьких територій. З цією метою він наказував засновувати зимівники саме на кордонах. Проте наступ на запорозькі землі продовжувався. Щоб захистити свою землю, керуючись негласними розпорядженнями Коша і особисто Калнишевського, а іноді й відкритими рішеннями Січової ради, у місця найбільшого напруження відряджалися козацькі залоги, окремі запорожці вступали в сутички з гарнізонами російських фортець, розганяли пости, руйнували споруди, нищили вогнем незаконні оселі. Разом із тим, отаман та Кіш постійно шукали політичних способів вирішення суперечок. Багато разів вони зверталися до російського керівництва зі скаргами та протестами. Неодноразово до Петербурга споряджалися і спеціальні депутації. Проте ні перша – 1765 р., у якій брав участь сам кошовий, ні наступні – 1771, 1773, 1774 рр. – успіху не досягли. Ситуація змінилася під час російсько-турецької війни 1768–1774 рр. Саме тоді, коли Запорозьке Військо дало до допомогу російській армії 11 тисяч козаків, які з першого й до останнього дня брали участь у війні і на суші, і на морі. Про те, що вони воювали гідно, свідчать 17 золотих Медалей на Андріївській стрічці, наданих Катериною II П. Калнишевському та старшинам. Саме тоді на козацтво ліг тягар утримання царських військ, які розташовувалися на запорозьких землях. Талановитий державний діяч і політик, господар, патріот України Петро Калнишевський стійко, невтомно і мужньо захищав Запорозьку Січ від національно-колоніального наступу Російської імперії, конкретних посягань царату та його поплічників, ведучи таємні перемовини навіть із турками. Відчайдушно і наполегливо, до

останнього подиху намагався врятувати це останнє вогнище української державності, волі, незалежності, економічного поступу.

Т. Шевченко поетично проаналізував військову і політико-соціальну діяльність багатьох гетьманів України, зокрема: Петра Конашевича-Сагайдачного (бл.1582–1622), Богдана Хмельницького (бл. 1595–1657), Івана Виговського (1608–1664), Павла Полуботка (бл. 1660–1723), Івана Мазепи (1644–1799), Максима Залізняка (бл. 1740–1768), Антона Головатого (1744–1797), Кирила Розумовського (1728–1803). Проте жодного слова Кобзар не написав про легендарного останнього кошового Запорозької Січі Петра Івановича Калнишевського (1691–1803).

В "Архіві Коша Запорозької Січі" (Т. 1.) кошовий отаман Війська Запорозького Петро Калнишевський багато разів згадується на 44 сторінках [1]. А "Покажчик імен" із "Літопису життя і творчості Т. Г. Шевченка" [26] підтверджує відсутність прізвища кошового отамана, хоча на букву "К" в ньому міститься 111 найменувань, а "Калнишевський/Калниш" – там немає. Чому так сталося? Чому поет обійшов у своїх творах останнього кошового отамана? Перша версія. Можливо, Т. Шевченко володів не достатніми чи не адекватними реаліям й матеріалами про Запорозьку Січ (Нову січ) саме того періоду? Але з аналітики його поезій і поем стає зрозумілим, що це зовсім не так. У душі Великого Кобзаря постійно бриніла "козацька", "запорозька" струни, які давали йому і силу, і снагу, і віру. Запорозьке козацтво ввійшло в душу поета ще в ранньому дитинстві – розповідями діда (обидва його діди – Яким Бойко (по матері) та Іван Шевченко (Грушевський, Швець) – мали козацьке походження), думами кобзарів, піснями лірників, адже коріння Шевченкового роду по материнській і по батьковій лінії сягає в Запорозьку Січ. Його пращур був січовиком, служив у Чигиринському полку, брав участь у битві під орудою Б. Хмельницького під Жовтими Водами. Прадід поета (по лінії матері) воював на Запорозькій Січі, був учасником Коліївщини (1768 р.), яку також відобразив поет. Ще до зустрічі з Хортицею – поет володів значним історичним матеріалом, багато знав про морські походи запорожців, про славетні битви з польською шляхтою, про боротьбу проти турецько-татарської агресії. Запорозька Січ сприймалася ним як осередок волі, центр національно-визвольної боротьби. Свої знання Т. Шевченко черпав із кращих історичних праць свого часу – І. Срезневського (1812–1880) "Запорожская старина" (1833) [32] (*Калнишевський не згадується*); козацьких літописів С. Величка (1670–1728) [9–10], Г. Грабянки (?–1738) (*Калнишевський не згадується*) [19], М. Коржа (1731–1835) (*VII розділ називається "Объ атакованіи Съчи", в якому згадується кошовий (правда, без називання прізвища)* [33, с. 44–45, 47–50],

Самовидця (*Калнишевський не згадується*) [20]. Про це свідчить історична зрілість його поем "Гайдамаки" [38, с. 39] (1841) і "Гамалія" [38, с. 92] (1842), які були написані до першої подорожі на Україну. Вперше образ козацької волниці – Хортиці – він подає в історико-героїчній поемі "Гайдамаки":

<i>"Грай, кобзарю, лий шинкарю!" –</i>	<i>Кобзар вшкварив, а козаки –</i>
<i>Козаки гукали.</i>	<i>Аж Хортиця гнеться –</i>
<i>Шинкар, знає, наливає</i>	<i>Метелиці та гопака</i>
<i>І не схаменеться,</i>	<i>Гуртом оддирають... [38, с. 41].</i>

У багатьох його творах оспівується Запорозька Січ і Хортиця. Вся творчість Кобзаря пройнята болісною пам'яттю минулої запорозької слави: слово "Січ" зустрічається 23 рази, "запорозький" – 16, слово "Запорожжя" – 14 разів, "Великий Луг" – 7 разів, а "запорожець" – аж 44 рази, що є свідченням великої любові поета і щирого захоплення її легендарною історією, постійного тяжіння до її цілющих джерел. Із наявних біографічних відомостей про Кобзаря [4] відомо, що він відвідав острів у липні-серпні 1843 р. під час своєї першої подорожі Україною. Це була омріяна й вистраждана мандрівка молодого Тараса в рідні краї, на рідну землю після багатьох років розлуки з нею. У вірші "Не хочу я женитися" (1848) поет устами козака говорить про свою давню мрію:

*А піду я одружуся
З моїм вірним другом
З славним батьком запорозьким
Та з Великим Лугом.
На Хортиці у матері
Буду добре жити... [38, с. 218].*

Побачене і почуте на Запоріжжі надзвичайно вразило поета. Зустріч із запорозькою дійсністю, яка так контрастувала з мріями поета, потрясла і мала виключне значення у формуванні революційно-демократичних поглядів Тараса Шевченка. Образно кажучи, Хортиця стала горнилом духовного меча українського Прометейя. У своєму листі до Я. Кухаренка, наказного отамана Чорноморського козачого війська, генерал-майора, українського письменника й етнографа Т. Шевченко згадує свою подорож Україною, зокрема Хортицю: "Був я торік на Україні – був у Межигорського спаса. І на Хортиці, скрізь був і все плакав, сплюндрували нашу Україну катової віри німота з москалями, щоб вони переказилися. Заходився оце, вернувшись в Пітер, гравірувати та издавать в картинах остатки нашої України [...]" [36, с. 198]. Над чим же плакав Тарас Шевченко? Його вразила Хортиця: чужоземні загарбники-колоністи, користуючись пільгами, наданими царатом, жорстоко експлуатували селян, учорашніх козаків, а на могилах січовиків вирощували картоплю. У грудні 1845 р. у своєму відомому

твори "І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє" поет з обуренням написав: І на Січі мудрий німець

*Картопельку садить,
А ви її купуєте,
Їсте на здоров'я
Та хвалите Запорожжя.
А чиєю кров'ю
Ота земля напоєна,
Що картоплю родить,
Вам байдуже.
Аби добра була для городу [38, с. 146].*

Отже, Т. Шевченко добре знав історію Запорозької Січі. Окрім цього, в нього є чимало малюнків на козацьку тематику: "Козацький бенкет" (1838), "Зустріч Тараса Бульби з синами" (1842), "Смерть Богдана Хмельницького" (1836–37) та інші [22].

Друга версія. Знаючи добре про Запорозьку Січ, чи достатніми матеріалами він володів про її очільників та її руйнацію? Чому Т. Шевченко навіть не обмовився про П. Калнишевського? Може, він нічого не знав про нього? Про руйнівників? Про старшину? Але, як виявляється, Т. Шевченко знав історію погрому Запорозької Січі, про його "авторів" та потерпілих, яких він також почасти зазначив у поезії.

Уперше про Січ та її зруйнування Кобзар пише у вірші "Перебендя" (1839): "Перебендя старий, сліпий – / Хто його не знає? / Вінусюди вештається / Та на кобзі грає. / А хто грає, того знають / І дякують люде; / Він їм тугу розганяє, / Хоть сам світом нудить. / [...] Або, щоб те знали, / Тяжко-важко заспіває, / Як Січ руйновали. / Отакий-то Перебендя, / Старий та химерний!". *Перебендя* – це химерник (дивак, дивний чоловік). Словом Перебендя Т. Шевченко підписав один зі своїх листів до Гр. Квітки-Основ'яненка. Фраза "Як Січ руйнували" відноситься до її знищення.

З великою ненавистю, змішаною з презирством, писав Тарас Шевченко про "вражу матір", царицю Катерину II. У містерії "Великий льох" (1845) крихітна дівчинка ("Ще й не говорила... мати ще сповиту на руках носила") побачила "золоту галеру", що пливе Дніпром, із царицею та всією світою – це, очевидно, відбувалося 1787 року. Немовля глянуло на корабель, посміхнулося імператриці... "Та й духу не стало! / Й мати вмерла, в одній ямі / Обоє поховали!" Ось так Кобзар, який тримав у руках долі своїх героїв, карає дитину та її матір – перетворюючи дівчинку на безтілесний дух, "безкрилу пташку". Бо "Тая цариця – Лютий ворог України, Голодна вовчиця!". Згодом стає зрозумілим, що Т. Шевченко мав усі підстави для такої оцінки. Про руйнацію Запорозької Січі поет конкретно пише в історично-побутовій поемі "Сліпий", де гнівно осудив царицю-

підступницю Катерину II за знищення Запорізької Січі та закріпачення українського селянства:

Як цариця по Києву

З Нечосом ходила...

І Межигорського Спаса

Вночі запалила.

І по Дніпру у золотій

Галері гуляла,

На пожар той поглядала,

Нишком усміхалась.

І як степи запорозькі

Тоді поділили

І панам на Україні

Люд закріпостили.

Як Кирило з старшинами

Пудром осипались

І в цариці, мов собаки,

Патинки лизали [38, с. 127].

Як помітно, окрім уже охарактеризованої цариці, згадується Нечос, тобто Григорій Потьомкін (1739–1791) (фаворит-чоловік імператриці), майбутній проєктант знищення Запорізької Січі й гнобитель кошового та старшини, а також Кирило – Кирило Розумовський (1728–1803), останній гетьман Війська Запорозького, граф і генерал-фельдмаршал Російської імперії, царедворець. Гр. Потьомкін був ініціатором руйнації Запорізької Січі, а згодом через велику оборонну потребу ініціатором відродження українського козацтва, за що удостоївся проголошення його у 1790 році "Великим Гетьманом Катеринославських та Чорноморських козацьких військ".

Тут варто зазначити, що Петро Калнишевський тривалий час був у забутті. Про багатьох гетьманів, включаючи "зрадника" І. Мазепу, писали видатні поети, письменники, історики, художники, щодо Калнишевського – цього більше століття не було. Очевидно, логічно буде з'ясувати: а які праці, окрім уже зазначених, в період життя Кобзаря про добу Калнишевського були в наявності. Найбільш помітними про Малоросію, козацтво, Запорізьку Січ, звісно, були українські, російські, польські, французькі, німецькі джерела. З українських, зокрема – це "Історія Малої Росії" (у 3-х томах, 1840 р.) [2], де на основі зібраного і вивченого великого масиву літописів та дворянських документів, Д. Бантиш-Каменський створив розгорнуті систематизовані картини Малоросійської історії – від слов'янства, Богдана Хмельницького до Івана Мазепи і знищення гетьманства (1864 р.). З працями Д. Бантиш-Каменського Т. Шевченко почасти був ознайомлений. У його ж праці "Біографія Російських Генералиссимусовъ И Генераль-Фельдмаршаловъ, съ 48 портретами" (1840 р.) [3] включено сорок одну біографію державних діячів, видатних воєначальників і полководців імператорської Росії, а також осіб, які отримали це звання як особливу відзнаку за царствуванням: від Петра Великого до Олександра I. Ні в першій (особливо), ні в другій праці останній кошовий Запорізької Січі П. Калнишевський навіть не згадується, хоча наявні особи, причетні до руйнації Січі. У дослідженні видатного українського історика Миколи Костомарова (1817–1885)

"Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей" [15] подано матеріали від князя Володимира Святого до Імператриці Єлизавети Петрівни. Про П. Калнишевського згадки не має. Перший український енциклопедист Микола Маркевич (1804–1860), український історик і етнограф, написав і видав низку творів про гетьманів і козацтво, зокрема "История Малороссии" (у 5-ти томах, видана у 1842–1843 рр. у м. Москві) [27] основна наукова праця, в якій викладено історію України від найдавніших часів до кінця XVIII ст., в якій також не згадується останнього кошового. Навіть у такій праці, як "История русовъ или Малой Россіи. Сочиненіе Георгія Конискаго, архієпископа бѣлорускаго", (1846) [16], у якій є матеріал від першого гетьмана ("Первый Гетманъ Пренцеславъ Лянцкоронскій") до останнього ("Гетманъ Графъ Кирило Григорьевичъ Разумовскій"), очільник Запорозької Січі в описі того періоду – не згадується. Чи знав про неї Т. Шевченко? Виявляється знав, про що засвідчив М. Драгоманов: між 1840 і 1844 роками, очевидно, Т. Шевченко потрапив на "Історію Русів", яку приписували Кониському, і вона запанувала над його думками своїм українським автономізмом та козацьким республіканством часів декабристів. Шевченко брав з "Історії Русів" цілі картини і взагалі ніщо, окрім Біблії, не мало такої сили над системою думок Шевченка, як "Історія Русів". До творів, у яких видно вплив "Історії Русів", М. Драгоманов зараховував "Сон" ("Із города із Глухова"), "Великий льох", "Іржавець", "У неділеньку святую" та інше. М. Возняк добачає цей вплив раніше, в 1839 році – у "Тарасовій ночі" [37, с. 3].

У великій історичній праці відомого російського вченого Сергія Соловйова (1820–1979) "История России с древнейших времен" [29] також не йдеться про останнього кошового Запорозької Січі.

Французький дипломат та історик Шерер Жан-Бенуа у 1778 р. надрукував у Парижі працю "Annales de la Petite-Russie; ou histoire des cosaques-sarorogues et des cosaques de l'Ukraine, ou de la Petite-Russie. Par Jean-Benoit Scherer" ("Літопис Малоросії, або Історія козаків-запорозьців та козаків України, або Малоросії") [39], пройняту щирою симпатією до України, до героїчної боротьби козаків за волю, проти Російської імперії. Узагальнення Ж.-Б. Шерера звучать цілком по-сучасному: "Цей народ, пам'ять якого повна спогадів про предків, скинув із себе ярмо, і саме цього не хочуть йому пробачити" [39, с. 127]. Автор згадує осіб, причетних до знищення Запорозької Січі, окрім її кошового отамана. Аналітика цього "Літопису Малоросії..." дає змогу зауважити, що дослідник користувався наданими йому офіційними документами і матеріалами Російської імперії, де, звісно, не могло й бути згадки про П. Калнишевського.

У книзі українського історика-мистецтвознавця В. Січинського (1894–1962) "Чужинці про Україну" [28] на основі великої джерельної

бази подано відгуки та уривки з праць польських, німецьких, французьких, нідерландських, чеських, російських дипломатів, істориків, філософів, письменників, військових про Малоросію та українців від найдавніших часів до середини XIX ст. Багато уваги приділяється відомостям про козацтво, Запорізьку Січ (аж до знищення), добу Б. Хмельницького та І.Мазепи. Зокрема, ніби узагальнюючою є фраза з "Опису подорожі..." англійця Джозефа Маршала, що вийшов на англійській, німецькій і французькій мовах, який був в Україні в 1769–1770 роках і описав свою подорож у 1772 р.: "Сучасне українське покоління – це моральний і добре вихований нарід [28, с. 38]. Закінчив автор огляд кінця XVIII ст. уступами з праці члена французького Конвенту і генерального прокурора Гарона Де Кульона, який у "Політичних дослідках над старою і новою польською державою" (Париж, 1795 р.) [28], шостий розділ присвятив козащині та Україні. Пророчою є його фраза: "Коли вже на Україні запанував мир, що йде за поневоленням, одного дня Європа дізнається про абсолютне вищення Запоріжців" [28, с. 63].

Отже, в жодному з цих джерел не йдеться про кошового. Причин тут можна зазначити п'ять: перша – заборона вживання і згадування імені останнього кошового; друга – перебування кошового отамана дійсно в забутті; третя – користування авторами офіційними царськими матеріалами; четверта – праця могла просто бути невідомою чи не доступною; п'ята – боязнь дослідників писати про заборонену особу.

Помітне місце в оприлюдненні відомостей про кошового посідає праця А. Скальковського "История Новой Сечи" (видавалася в Одесі тричі: у 1840, 1846, 1885 рр.) [31]. Українською мовою її перекладено через 150 років після виходу в світ його перших видань (у 1994 р., Київ). Історик, етнограф і публіцист Аполон Олександрович Скальковський (1808–1898) одним із перших опрацював архівні матеріали з історії Запорозької Січі. Він, фактично, врятував від повного знищення неоціненні документи, свідчення колишніх запорожців. До речі, саме А. Скальковський знайшов і зберіг Архів Коша Запорозького XVIII ст. (нині в Києві), на підставі якого написав низку праць, зокрема "История Новой Сечи или последняго Коша Запорожского" [31] (тт. I–III 1840; друге видання 1846 р., третє – 1885–86 рр.; сучасне перевидання 1994 р.) [31]). Автором висвітлено важливі події козацтва аж до знищення царизмом Січі у червні 1775 р. і долю козацтва після падіння Коша на р. Підпільній. Та головне – у книзі детально розкривається участь П. Калнишевського в запорозьких депутаціях до російської столиці, відображені основні події, пов'язані з його перебуванням на посаді кошового, військова діяльність під час російсько-турецької війни 1768–1774 рр. А. Скальковський не використав новий матеріал

стосовно ув'язнення П. Калнишевського, отриманий дослідниками в 60–80-ті рр. ХІХ ст., тим більше, що багато десятиліть про останній період життя кошового отамана Запорозької Січі П. Калнишевського нічого не було відомо. З'ясувати місце ув'язнення козацького ватажка вдалося Петру Савичу Єфименку (історик, етнограф, учасник революційного руху). У 1861–62 рр. він перебував на засланні в Архангельській губернії за участь у діяльності таємного Харківсько-Київського товариства. Перебуваючи на засланні на півночі Російської імперії почав збирати місцевий фольклор. Відвідавши влітку 1862 р. с. Ворзогори (на узбережжі Білого моря), П. Єфименко почув розповідь місцевого 80-ти літнього мешканця Лукина, який бував у Соловецькому монастирі на богомоллі і бачив кошового отамана. Крім того, П. Єфименко записав оповіді й іншого поморського мешканця про кошового. В архіві Архангельської губернської канцелярії П. Єфименко виявив "Дело о сообщении государственной Военной коллегии конторы об отправке в Соловецкий монастырь кошового Петра Калнышевского, июня 11 дня 1776 года" [17]. Ця справа стала першим документальним підтвердженням перебування останнього кошового отамана Запорозької Січі на Соловках. Цікаві матеріали, які надали друзі П. Єфименку, сприяли написанню ним своєї першої статті про козацького отамана, яка була надрукована 1875 р. у журналі "Русская старина" [17], про яку, звісно, Т. Шевченко знати не міг. Наприкінці ХІХ ст. вивченням долі П. Калнишевського зайнявся великий історик козацтва Д. Яворницький. Побувавши у соловецьких краях, він додав про нього чимало відомостей [35; 40]. Так почалося повернення із забуття ім'я славного кошового отамана. Чи знав про цю працю Т. Шевченко – невідомо. Із наявних відомостей можна зрозуміти, що не знав чи не був ознайомлений. Але зазначимо: поет історично правдиво і з реально діючими персонажами описав напад російського війська під орудою генерала П. Текелі на Запорозьку Січ. То напрошується запитання: а хіба він не міг не знати про очільника Січі Петра Калнишевського, генерального писаря Івана Глобу, генерального суддю Павла Головатого, архімандрита Володимира Сокальського? Є підстави вважати, що Тарас Шевченко знав про козацьку старшину Запорозької Січі 1775 року. Так, він історично правдиво описував руйнування Нової Січі та пограбування Покровської Січової церкви. Про ці відомості поет дізнався не тільки з історичних творів, але й з розповідей колишніх запорожців, які ще були живі в селі Покровському і з якими він спілкувався [5]. Великий Кобзар побував у запорізькому краї під час своєї першої подорожі з Петербурга на Україну 1843 р. Можливо, тут, у селі Покровському, на тому місці, де колись знаходилась Нова Січ, Тарас Шевченко задумав і виконав у 1843 році малюнок "Сліпий" ("Невольник"), що послужив сюжетом для поеми [13; 22].

Ще один важливий факт. Покровська Січова церква зображена тлом на картині "Кошовий отаман Калнишевський оголошує маніфест про скасування Січі" (часто подається під назвою "Остання рада на Січі") українського художника Віктора Ковальова (1822–1894), який учився і дружив з Тарасом Шевченком та залишив про нього спогади [14].

В. Ковальов допомагав Т. Шевченкові у виданні й реалізації його офортів "Живописной Украины", зустрічався з ним і після заслання поета, подарував йому свій офорт "Приятелі" [14]. Виникає резонне запитання: чи показував В. Ковальов Т. Шевченку свою картину? Є сподівання, що Кобзар був знайомий із цією картиною, а тому й знав, хто на ній зображений: кошовий Петро Калнишевський, запорозько-козацька старшина – вирішують долю Запорозької Січі.

Третя версія. Маючи відомості про Петра Калнишевського, чому Тарас Шевченко навіть не згадав його жодним словом чи рядком? У чому ж тоді полягає секрет чи загадка такого замовчування?

Добре відома велика діяльність кошового до ти трагічних днів (що зазначено на початку). То чи знав про неї Кобзар? Якщо він дізнався про очільника Запорозької Січі в контексті її погрому, то, очевидно, щось могло бути йому відомим і про попередні роки. Але про це також жодного рядка чи слова теж ані в творах, ані в листуванні. Отже: А) Шевченко знав про Запорозьку Січ та про її трагічний кінець. Б) Шевченко знав і написав про головних руйнівників царицю Катерину II, її фаворита Григорія Потьомкіна (Грицька Нечосу в козацтві), Кирила Розумовського з деякими старшинами. В) Є підстави стверджувати, що Тарас Шевченко знав і про Петра Калнишевського як останнього кошового Запорозької Січі. Але, повторюся, – жодного рядка про нього не написав. Маймо підстави заявити, що Тарас Шевченко не міг простити Петру Калнишевському здачу Запорозької Січі. Чи це так, необхідно проаналізувати, прояснити ситуацію останніх днів Запорозької Січі. Проблема капітуляції Січі є вельми неоднозначною. Гаслами козацтва були: "За Віру!", "За Честь!", "За Волю!" і "Воля або Смерть!". Кошовий, маючи у своєму розпорядженні 4–6 тис. козаків (за іншими даними 8–10 тис.) [8], усвідомлював, що не в змозі протистояти майже 90 тис. російській армії [8]. Та якби він мав навіть 40 тис. козаків, вистояти супроти такої навали було неможливо. Хоча історія знає переможні приклади. Згадаймо Конотопську битву (7–9 липня 1659 р.): розгром у кілька разів меншими силами (10 тис. козаків) гетьмана Івана Виговського (за допомогою кримських татарів – 30 тис. і невеликих польських добровольчих кінних загонів Потоцького, Яблоновського та піхоти Лончинського, а також залучення для охорони ставки гетьмана загонів сербських та молдавських найманців загальною кількістю

близько 3800 чоловік) багатотисячного московського війська князя Андрія Трубецького і боярина Семена Пожарського [8].

Кошовий задля Запорозьких волностей, почасти і збереження життів козаків, постійно відправляв їх на осілість для розширення і території, і кордонів. Безперечно, автономізація Запорозької Січі стягнула великого розмаху і це вже не влаштувало царат. У квітні 1775 р. царедворець Григорій Потьомкін виступив на засіданні царського уряду з проектом ліквідації Запорозької Січі. А щоб надалі козаки зі своїми делегаціями-депутаціями не набридали, імператриця видала у квітні 1775 року Указ, згідно з яким Г. Потьомкіну велено було запорозьких козаків роззброїти, а Січ раз і назавжди зруйнувати [8]. Для виконання цього наказу було вирішено спрямувати проти українських козаків 66-тисячну армію під командуванням генерал-майора П. Текелі (серба за національністю), що поверталася з турецького фронту, і 20-тисячне військо князя О. Прозоровського та валашські угорські полки генерал-майора Федора Чобри у складі п'ятидесяти полків кінноти-пікінерів, гусар, донців і 10 тис. піхоти, якого навіть відізнали для цього із придушення повстання Омеляна Івановича Пугачова, яке відбувалося саме в цей час. Шістьма колонами рушила вся ця орда на Україну, на Січ. Готувалися до походу, як до справжньої війни. Взяли з собою 50 гармат і великий загін донських козаків, які імперських чиновників, зважте, не турбували, а знищити вирішено тільки козацтво українське. Всього – 10 піхотних, 13 російських козацьких, 8 кінних регулярних полків, 20 гусарських і 17 пікінерських ескадронів. І на початку літа (4–5 (15–16) червня), якраз на Троїцьку неділю 1775 року великотисячне царське військо кількома колонами впритул підійшло і оточило Запорозьку Січ вночі. Орловський піхотний полк з ескадроном кінноти пройшов непомітно через все передмістя і без пострілів зайняв Новосеченський ретраншемент (військове укріплення, що розміщене за головною позицією). Раптовість російських військ дещо деморалізувала козаків. Командувач П. Текелі зачитав "Ультиматум...", за яким кошовий Петро Калнишевський отримував дві години для роздумів. Уранці Текелі прислав полковника, який запросив кошового і всіх офіцерів до російського табору. Кошовий пішов на перемовини з російським генералом-найманцем (на це його постійно спонукав і духівник Запорозької Січі, панотець Володимир, якого, за певними думками, завчасно заслано царатом). Калнишевський скликав на майдані раду, щоб вирішити, що робити: йти чи не йти старшині до генерала Текелі; захищати Січ чи здаватися без бою? Січова рада на чолі з кошовим отаманом Петром Калнишевським вирішила не проливати християнської крові та добровільно скласти зброю перед московитами. Тобто старшини за участю духовенства після

тривалого обговорення вирішили здати Січ. Проте більшість рядового козацтва мала намір вступити у боротьбу з царськими військами. Багато зусиль доклали глава січового духовенства Володимир Сокальський і кошовий Петро Калнишевський, щоби переконати козаків покортися. Очільники постійно пояснювали свою позицію небажанням проливати православну кров. Така рада під дулами п'ятдесяти гармат і ців'ями кількох тисяч рушниць мала дійсно потворний вигляд. Кошовий запитав козаків: "То що робитимемо, товариство: оддамо Січ москалеві, чи не віддамо?". Більшість, звичайно, гукнула: "Не віддамо!" і кинулася по рушниці та порох. Проте Калнишевський, старшина і козаки, що його підтримували, заборонили відчиняти арсенал. Та й січовий духівник – архімандрит Володимир Сокольський теж умовляв козаків не братися за зброю, не проливати кров християнську [13]. Певне, кошовий отаман якою мірою вірив обіцянкам, які виявилися "цяцянками".

То чи міг знати про всі ці обставини, факти і деталі Тарас Шевченко? Очевидно, що міг і не знати, оскільки все навколо кошового було тривалий час втаємничено. Тому знайочи про здачу Січі, в Тараса Шевченка резонно склалося враження, що Петро Калнишевський зрадив її, оскільки не захотів битися з ворогом до останньої краплини крові, як велів звичай і на чому наполягали козаки. Тобто його висновкова думка – зрадив Запорозьку Січ, Україну і козацтво, як і Богдан Хмельницький "приєднанням" до Росії. Ситуація на Січі була дійсно трагедійною. Як уже зазначено, козаки не чекали на такий розвиток подій, а тому на Запоріжжі тоді перебувало зовсім мало вояків. Більшість запорожців ще не встигла повернутися з турецьких походів, або перебувала на промислах. Козаки не мали ні передових роз'їздів, ні розвідки, ні належно налагодженої охоронної служби, й отак, ганебно, дали себе оточити. Тобто на той час, уславлена своїми козацькими битвами-перемогами, Запорозька Січ була не боєздатною: нараховувалося 2–4 тис. козаків (за іншими даними 6–8) (але ймовірно десь 5–6 тис.). Досліджуючи таку складну ситуація, автор, як історик, літератор і вчений, не переслідуює мотиви осудження чи вихвалання кошового у даних обставинах. Для автора важливим є з'ясування знання і ставлення до цієї ситуації на Січі Тараса Шевченка, про що він міг і не знати, або знати зовсім мало чи бути знайомим з переказами. За багатьма переказами та за народними піснями, саме під впливом промов січового архімандрита кошовий і запорожці погодилися не чинити збройного опору російським військам під час облоги ними Запорізької Січі. Коли ворожі військами вже безпосередньо наближалися до Січі, частина козаків все ж таки почала закликати до збройного опору. Тоді священник січової церкви Покрови, архімандрит Володимир Сокальський, вийшовши з церкви в повному священницькому вбранні, з хрестом,

почав і умовляти запорожців, став прохати не йти "брат на брата": "Убойтеся Бога! Що ви думаєте, діти? Ви Християни і підіймаєте руки проти Християн; ви Християни і прагнете пролити кров єдинокровну! Убойтеся і відступитесь від такого начинання: видно, доля наша така, і ми отримаємо від Бога достойно по ділам нашим! Ось вам хрест, і Розп'ятий на ньому, і якщо ви його не послухаете, то всі загинете несподівано!" [30]. Хоча і кошовий, і архімандрит розуміли, що, увірвавшись на Січ, москалі поводитимуться не по-християнському, як знали це й козаки. Врешті-решт, дійшло до навкулачок, перебіг яких росіяни споглядали з великою цікавістю. Дехто з козаків навіть взявся за ножі та шаблі. Зрештою, ті, хто ладен був загинути в бою, але не зганьбити козацької честі, зрозуміли: для того, щоб видобути гармати і виставити їх на позиції, спершу треба перебити майже всіх своїх офіцерів, а також козаків, які їх підтримують, тобто вдатися до самовинищення. Кожен запорозький козак, старий чи молодий, мав рушницю, алебарду й шаблю, які тримав завжди наготові. Дехто мав також пістолі. Вони самі виготовляли цю зброю на Січі, а порох та кулі купували у Польщі або у Малоросії. І тоді над Січчю розляглося: "На Дунай! До турка!". Щойно зайшлося на вечір, а козаки – їх було приблизно п'ять тисяч – поперевозили до плавнів, на річку Підпільну, своє майно, припаси та зброю, і, за однією із версій, тієї самої ночі, перед світанком, а за другою – перечекавши кілька днів у плавнях, поміж лісистими островами, – пішли до гирла Дніпра, а звідти подалися до Дністровського лиману, під стіни Білгорода, й далі, до Дунаю.

Будучи до глибини душі православним віруючим, Петро Калнишевський не хотів пролиття одновірної крові, адже перед очима, аж за обрій, стояли такі ж самі православні солдати – заручники в очах ненаситної імперської політики. Проте козаки рвалися в бій. "Та позволь, позволь, пане кошовий, нам на башти стати. Та не дозволиш з тесаками – позволь з кулаками... Ой крикнув же та Калниш кошовий, на Покровській дзвіниці: – Ой кидайте ж ви, славні запорожці, і пістолі, й рушниці. Та й не позволю, славні козаченьки, вам на башти стати. Ой не позволю кривцю християнську марно проливати", – так співалося в одній пісні. Навіть правда та велика любов Петра Калнишевського стала народною думою. Безперечно, кошовий прагнув ліпшого. Це був великий подвиг любові, миротворництва, про який Господь наш Ісус Христос сказав: "Блаженні миротворці, бо вони синами Божими назвуться" [6] (Мф. 5,9). Хоча переконливим є той факт, що він схилився до панотцевих мотивів здачі Січі. Були розбиті палатки, куди запросили посланців. Перемовини закінчилися арештом отамана Петра Калнишевського, військового писаря Івана Глоби, військового судді Павла Головатого, військового старшини Андрі Порохони, полковників Чорного, Степана Гелеха, Івана Кулика,

Івана Ґараджи, курінних отаманів Осипа Паралича, Мусія Головка та інших. Козацьку старшину та кошового отамана звинуватили у зраді та засудили до каторги. Кошового Петра Калнишевського заслали в Соловецький монастир, писаря Івана Глобу – в Сибір. Завойовники пограбували військову скарбницю, військові припаси, архів, церкву. Казна, все цінне майно та козацькі архіви було вивезено до Петербурга. Зимовники та майно арештованих і засланих старшин, військову скарбницю конфіскували. Частина запорожців, як уже зазначено, переселилась у пониззя Дунаю на землі, підвладні Туреччині, де заснували Задунайську Січ (1775–1828 рр.).

Так, 5-го червня 1775 року російськими військами було повністю знищено Запорозьку Січ. А 3-го серпня 1775 року імператриця Катерина II видала спеціальний Маніфест "Об уничтожении Запорожской Сечи и о причислении оной к Новороссийской губернии" [23], який офіційно сповіщав про причини ліквідації Січі: *"Великой Мы восхотели чрезъ сея объявить во всеи Нашей Имперіи къ общему извѣстію Нашимъ всемъ верноподданнымъ, что Сечь Запорожская въ конецъ уже разрушена, со истребленіемъ на будущее время и самага названія Запорожскихъ Козаковъ... сочли Мы себя ныне обязынными предъ Богомъ, предъ Имперією Нашею и предъ самымъ вообще человечествомъ разрушить Сечу Запорожскую и имя Козаковъ, отъ оной заимствованное. Въ следствіе того 4 Іюня Нашимъ Генераль-Порутчикомъ Текелліемъ со вверенными ему отъ насъ войскамъ занята Сечь Запорожская въ совершенномъ порядкѣ и полной тишинѣ, безъ всякаго отъ Козаковъ сопротивленія... нетъ теперъ болѣе Сечи Запорожской въ политическомъ ея уродствѣ, следовательно же и Козаковъ сего имени... – Дань въ Москвѣ, отъ Рождества Христова тысяща семьъ сотъ семьдесятъ пятаго года, Августа третьяго дня, а Государствованія Нашего четвертаго на десять лета"* [23].

У цьому документі козацько-лицарська Січ подавалася як "кубло пияк і розбишак", які жили в неуцтві та заважали царизму мати торгіві та культурні зв'язки з сусідами. Про пролиту козацьку кров за царську Росію, про перемоги їхні у війнах і, зокрема, в тривалій російсько-турецькій війні – в ньому не було жодного слова. Сильні світу того забули про спасіння вічне і не зрозуміли благодетивного подвигу Петра Калнишевського. Його потягли у в'язницю. Архімандрита Сокальського царат не займав, що можна розцінювати як: а) він дійсно виконував волю царату; б) був особою зі статусом служителя церкви.

8 червня 1776 року Сенат повідомив Синод про доповідну записку Потьомкіна імператриці та про її "височайшу конфірмацію". Потьомкін через Синод наказав монастирській владі, щоб "содержаны были узники сии безвыпускно из монастырей и удалены бы были не только

от переписок, но и от всякого с посторонними людьми обращения" [21]. Про сумну долю колишніх запорізьких членів кошового уряду не могли довідатися навіть найближчі родичі. Лише значно пізніше, майже через століття, як вже зазначалося, дослідники встановили, що кошового Петра Калнишевського заслало у Соловецький монастир. По суті, був живцем замурований у кам'яний мішок. Він до кінця своїх днів зберігав світлий розум, тільки осліп. Могутня козацька вдача, справжній запорізький дуб! Пам'ятаймо, що Петро Калнишевський, зберігаючи тривалий період Запорізьку Січ – останне вогнище волі, незалежності, демократизму, намагався врятувати Україну. Жорстока розправа з Калнишевським, Глобою і Головатим пояснюється тим, що вони репрезентували вищу владу на Січі, її кошовий уряд, були виразниками автономності, самостійного самоврядування на Запоріжжі аж до набуття Державності.

Якщо можна припускати, що про очільника Запорозької Січі Тарас Шевченко знав, то про подальшу його долю, звісно, він знати і не міг. Якби Великий Кобзар знав про таке жахливо-тривале 25-ти річне замуроване невілля останнього кошового Петра Калнишевського на Соловках, не міг би він, попри все вже зазначене, не уславити його звитягу.

2 квітня 1801 р. російський цар Александр I "дарував прощення" і право за власним бажанням обрати місце проживання. Але, сліпий і хворий, Калнишевський добровільно залишився в монастирі, де й помер 31 жовтня 1803 р. на 113 році життя. На його могилі було покладено камінь з надписом: "Тут поховане тіло в Бозі почившого кошового колишньої Запорізької грізної Січі козаків отамана Петра Калнишевського, засланоного в сію обитель на спокуту. Він у 1801 році, за височайшим повелінням, знову був звільнений, проте сам не побажав залишати обитель, де набув душевного спокою смиренного християнина, який щиро визнав свої провини" [34].

Постать Петра Калнишевського, особливо після ув'язнення в Соловецькому монастирєві, десятиліттями замовчувалася, оскільки, певно, його діяльності, нескореності й слави побоювалися. Віддамо належне цій видатній Людині нашої історії. Із забуття він почав повертатися аж через 100 років, тобто наприкінці ХІХ століття. Напрошується міркування: певно, знаючи про попередні заслуги кошового, Великий Кобзар вирішив: ані поганого, ані хорошого про останнього кошового – не писати.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архів Коша Нової Запорозької Січі. 1734–1775 : корпус документів / ред. кол. П. С. Сохань [та ін.] ; Центр. держ. істор. арх. України, НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Том 1 / Упорядники: Гіцова Л. З., Автономов Д. Л., Дрозд Є. І., Лашенко Х. Г., Омельченко А. Ю., Полегайлов А. Г., Стафійчук В. В., Сухих Л. А. – Київ, 1998. – 696 с.

2. Бантыш-Каменский Д. История Малой России : в 3 ч. [Електронний ресурс] / Д. Бантыш-Каменский. – Режим доступа: <http://www.runivers.ru/lib/book4342/>

3. Бантыш-Каменский Д. Биография российских генералиссимусов и генерал-фельдмаршалов : в 4 ч. / Д. Бантыш-Каменский / Репринтное воспроизведение издания 1840 года. Часть 1–2. – М. : Культура, 1990. – 620 с.
4. Биографія Т. Г. Шевченка за спогадами сучасників. – К., 1958. – С. 425–435. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/shevchenko/biogr18.htm>
5. Богуш П. Тарас Шевченко на Нікопольщині, рік 1843 / П. Богуш. – Дніпропетровськ : Пороги, 1993. – 68 с.
6. Бугрим В. До 200-ліття від дня народження Т.Г.Шевченка. Ювілейна Шевченкіана [Електронний ресурс] / В. Бугрим // Сайт-видання автора. – Режим доступу : <http://shevchenkiana.jimdo.com/>
7. Бугрим В. Тарас ШЕВЧЕНКО... на МАЙДАНІ. Поема / В. Бугрим. – К. : ТОВ "Миргород", 2014. – 18 с.
8. Бульвинский А. МИД России читай: Министерство правды [Електронний ресурс] / А. Бульвинский. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/rus/articles/2008/07/4/4444421/>
9. Величко С. Літопис [Електронний ресурс] / С. Величко. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/velichko/vel.htm>
10. Величко С. Літопис / С. Величко / Пер. з книжної української мови, вст. стаття, комент. В. О. Шевчука; Відп. ред. О. В. Мишанич. – К. : Дніпро, 1991. – Т. 1. – 371 с.; Т. 2. – 642 с.
11. Енциклопедія життя і творчості Тараса Шевченка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.t-shevchenko.name/uk/Painting/Album1845/Chygyryn.html>
12. Журнал генерал-фельдмаршала князя А. А. Прозоровского (1769–1776). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://feb-web.ru/feb/rosarc/zgp/zgp-177-.htm>
13. Кащенко А. Зруйноване гніздо. [Електронний ресурс] / А. Кащенко. – Режим доступу : http://www.kaschenko.uaweb.org/ist-povisti/zrujnovane_hnizdo.html
14. Ковальов В. Спогади про Т. Г. Шевченка. [Електронний ресурс] / В. Ковальов. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/shevchenko/spog23.htm>
15. Костомаров Н. Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей [Електронний ресурс] / Н. Костомаров. – Режим доступу : <http://www.magister.msk.ru/library/history/history1.htm>
16. Кониский Г. История русовъ или Малой России. Сочинение Георгія Кониского, архієпископа бѣлорускаго [Електронний ресурс] / Г. Кониский. – Режим доступу : <http://books.google.com.ua/books?id=MrlcAAAAAAAJ&printsec=frontcover&dq>
17. Коцур Г. Калнишевський в історичних дослідженнях кінця XVIII – початку ХХ ст.: сентенціальні узагальнення [Електронний ресурс] / Г. Коцур. – Режим доступу: [http://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=25\(...\)](http://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=25(...))
18. Кулиняк Д. Соловецький в'язень. Останній кошовий Січі Запорізької. Історичний нарис / Д. Кулиняк. – К. : Рад. письменник, 1991. – 120 с.
19. Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки / Переклад із староукраїнської Р. Г. Іванченка. – К. : Товариство "Знання" України, 1992. – 192 с. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/grab/hrab.htm>
20. Літопис Самовидця. – К. : "Наукова думка", 1971. – 208 с. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/samovyud/sam.htm>
21. Макаревский Ф. Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии / Ф. Макаревский. – Выпуск I. – Екатеринослав, 1880.
22. Манифест Государыни Императрицы Екатерины II: Объяв истреблении Запорожской Сѣчи. – Режим доступа : http://vk.com/page-2201036_45162336
23. Маркевич Н. История Малой России / Н. Маркевич. – Режим доступа : <http://library.kr.ua/elib/markevich/>
24. Національний музей Т.Г.Шевченка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.museumshevchenko.org.ua/element.php?id=111>
25. Недяк В. Україна – козацька держава: енциклопедія / В. Недяк. – К. : Видавництво "Емма", 2005. – 1216 с. – Режим доступу : <http://www.bizslovo.org/content/index.php/en/photo/view/30.html>
26. Николайчик Ф. Родина Калнышевского / Ф. Николайчик // Киевская старина. – 1892. – Кн. V. – С. 249–277.
27. Покажчик імен // В. Анісов, Є. Серєда. Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка / Вид. 2-е, доповн. – К. : Дніпро, 1976. – С. 355–390.
28. Січинський В. Чужинці про Україну / В. Січинський. – Авґсбург, 1946. – 92 с.
29. Скальковский А. История Новой-Сечи, или Последнего Коша Запорожского [Електронний ресурс] / А. Скальковский. – Одесса, 1846. – 1060 с. – Режим доступа : <http://www.ex.ua/83034161>

30. Соловьев С. История России с древнейших времен [Электронный ресурс] / С. Соловьев. – Режим доступа : <http://www.magister.msk.ru/library/history/history1.htm>
31. Сокальський Володимир (священик) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/>
32. Срезневський І. Запорозька старина / Запорізька старовина [Електронний ресурс] / І. Срезневський. – Харків, 1833. – 440 с. – Режим доступу : <http://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=3246933>
33. Устное повествование бывшего запорожца Екатеринославской губернии и уезда, селения Михайловки Никиты Леонтьевича Коржа [Электронный ресурс]. – Одесса, 1842. – Режим доступу : <http://www.libr.dp.ua/fullkr/?pbr=19>
34. Фруменков Г. Узники Соловецкого монастыря [Электронный ресурс] / Г. Фруменков. – Архангельск : Северо-западное книжное издательств, 1965. – Режим доступа : http://www.lib.ru/HISTORY/FRUMENKOW/uzniki_monastyrya.txt
35. Эварницкий Д. По следам запорожцев [Электронный ресурс] / Д. Эварницкий. – СПб, 1898. – 324 с. – Режим доступа : http://www.uknol.info/uk/Persons/Javornuckyj_D_1.html
36. Шевченко Т. Зібрання творів : у 6 т. / Т. Шевченко. – К., 2003. – Т. 1: Поезія 1837–1847. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev114.htm>
37. Шевченко Т. Кобзар / Т. Шевченко / Передмова П. Мовчана; Приміт. С. Нахліка. – К. : Вид. центр "Просвіта", 1999. – 344 с.
38. Шевчук В. Нерозгадані таємниці "Історії русів" [Електронний ресурс] / В. Шевчук. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/istrus/rusiv9.htm>
39. Шерер Ж.-Б. Літопис Малоросії, або Історія козаків-запорозьців та козаків України, або Малоросії : Пер. з фр. В. В. Коптілов / Ж.-Б. Шерер. – К. : Укр. письменник, 1994. – 311 с.
40. Яворницкий Д. Запорожье в остатках старины и преданиях народа [Электронный ресурс] / Д. Яворницкий / Часть II. – С.-Петербург : Издание Л. Ф. Пантелеева, 1888. – 262 с. – Режим доступа : <http://www.twirpx.com/file/530644/>

Стаття надійшла до редколегії 18.03.16

Бугрим В.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО И ПЁТР КАЛНЫШЕВСКИЙ

В исследовании впервые в истории и литературе рассматривается проблема умолчания в творчестве Великого Кобзаря о личности легендарного последнего кошевого Запорозькой Сечи Петра Ивановича Калнышевского. Т. Шевченко прославлял и боготворил козаков, поэтически и правдиво с исторической точки зрения раскрыл военную и политико-социальную деятельность гетьманов Украины Петра Конашевича-Сагайдачного, Богдана Хмельницкого, Ивана Выговского, Павла Полуботка, Ивана Мазепы, Максима Зализняка, Антона Головатого, Кирилла Разумовского и др. В то же время, он ни единого слова не написал о последнем кошевом Запорозькой Сечи П. Калнышевском. Почему так случилось? Почему обошел его в своих произведениях поэт? Авторские версии и размышления об этом подаются в данной публикации.

Ключевые слова: Тарас Шевченко; Пётр Калнышевский; Запорозькая Сечь; история; литература.

Bugrym V.

TARAS SHEVCHENKO AND PYOTR KALNYSHEVSKY

The research for the first time the problem of defaults Great Kobzar personality legendary last Zaporizhzhya Sich Cossack Pyotr Kalnyshevsky. Shevchenko praised and worshiped the Cossacks, poetically and historically truthful gave military and political and social activity of Hetman Petro Konashevich Sagaydachnogo, Bohdan Khmelnytsky, Ivan Vyhovsky, Paul Polubotko, Ivan Mazepa, Maxim Zaliznyak, Anton Holovaty, Cyril Rozumovsky, and others. But not a single word Great Kobzar not wrote about last Zaporizhzhya Sich Cossack P. I. Kalnishevskogo. Why did it happen? In this connection, it is not mentioned in his works? Copyright version and reflections on this issue submitted in this publication.

Key words: Taras Shevchenko; Pyotr Kalnyshevsky; Zaporizhzhya Sich; history; literature.